

# Witold Chmielewski

---

"Oświata polska 1944-1956. Wybór źródeł. Cz. 1: Lata 1944-1948", [Wybór] Stanisław Mauersberg, Marian Walczak. Warszawa, 1999; "Cz. 2: Lata 1949-1956", [Wybór] Stanisław Mauersberg, Marian Walczak. Warszawa, 2000 : [recenzja]

---

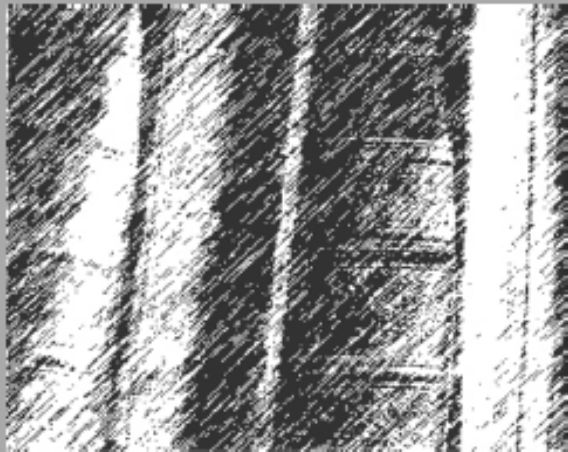
Chowanna 1, 255-258

---

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.



*Oświata polska 1944–1956. Wybór źródeł.*  
Cz. 1: *Lata 1944–1948.* [Wybór] Stanisław  
Mauersberg, Marian Walczak.  
Warszawa, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne  
1999, ss. 580.  
ISBN 83-7204-159-8

Cz. 2: *Lata 1949–1956.* [Wybór] Stanisław  
Mauersberg, Marian Walczak.  
Warszawa, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne  
2000, ss. 838.  
ISBN 83-7204-160-1

Przed kilkoma laty opublikowane zostało interesujące wydawnictwo, zawierające zbiór wybranych dokumentów związanych z dziejami szkolnictwa w Polsce w latach 1944–1956. Składa się ono z dwóch części. Obejmuje najważniejsze akty prawne i inne dokumenty dotyczące oświaty, które powstały na szczeblu centralnym władzy. Autorami tej obszernej publikacji są Stanisław Mauersberg i Marian Walczak, którzy w 1996 roku ogłosili wspólnie drugą i trzecią część wspomnień nauczycieli i uczniów pt. *Na przełomie*, a w 2005 roku wydali pożyteczne opracowanie, zwłaszcza w obszarze dydaktyki akademickiej, pt. *Szkolnictwo polskie po drugiej wojnie światowej (1944–1956)*. Podjęli się trudnego zadania dokonania wyboru podstawowych dokumentów, wywierających zasadniczy wpływ na kształtowanie się szkolnictwa polskiego w okresie zachodzących zmian politycz-

nych, społecznych i gospodarczych w powojennej Polsce. Realizacja tej cennej, szczególnie dla młodych badaczy, inicjatywy nie była łatwa. Jak sami stwierdzają we *Wstępie*, podejmując się „radykalnej selekcji obfitego zasobu materiału [...], nie mieli wcale pewności, że dokonują właściwego wyboru dokumentów”. Proces bowiem powstawania prawa dotyczącego oświaty, dostosowanego do założeń społeczno-politycznych rządzącej partii komunistycznej, miał zazwyczaj charakter poufny i był ściśle związany z mechanizmem sprawowania władzy. Ukazujące się zarządzenia, instrukcje, okólniki, regulaminy, wytyczne, komunikaty oraz inne dokumenty odzwierciedlały założenia ideowo-programowe polityki władzy w zakresie szkolnictwa. S. Mauersberg i M. Walczak, opierając się na swoim wieloletnim doświadczeniu badawczym i znajomości epoki, trafnie wybrali najważniejsze źródła dotyczące szkolnictwa z lat 1944–1956, znajdujące się w różnych archiwach, dziennikach ustaw, dziennikach urzędowych i wydawnictwach. Z uwagi na dużą liczbę wyselekcjonowanych dokumentów niektóre z nich, w związku z i tak pokazną objętością dwutomowej publikacji, zostały wydrukowane we fragmentach.

Na część pierwszą recenzowanej publikacji składają się opisy dwóch okresów. Pierwszy – obejmuje rok 1944. Zamieszczony w niej rozdział pierwszy zawiera fragmenty opracowań Mariana Falskiego i Mariana Walczaka dotyczące strat osobowych, poniesionych przez polskie szkolnictwo w okresie II wojny światowej. Ukazuje nie tylko stan zniszczeń oświaty, lecz także wprowadza Czytelnika w główne problemy jej odbudowy. Rozdział drugi obejmuje dokumenty o fundamentalnym znaczeniu dla uruchomienia powojennej oświaty, a wśród nich *Wytyczne organizacji publicznych szkół powszechnych. W roku szk. 1944/45*.

Przedstawiony okres drugi ujęty w dziesięciu rozdziałach, ma charakter chronologiczno-problemowy. Zawarto w nim najważniejsze dokumenty dotyczące szkolnictwa w latach 1945–1948. W rozdziale pierwszym ukazane zostały struktury zarządzania szkolnictwem na szczeblu Ministerstwa Oświaty, kuratoriów okręgów szkolnych i inspektoratów szkolnych. Rozdział drugi nawiązuje do rodzących się koncepcji reformy powojennego szkolnictwa. Na szczególną uwagę zasługują przedstawione w nim przez Autorów mało znane, dobrze przygotowane projekty ustaw i dekretów o organizacji oświaty oraz wychowania. Powstały one w okresie kierowania resortem oświaty przez Czesława Wycecha. Najobszerniejszy rozdział poświęcony jest wychowaniu przedszkolnemu, szkolnictwu podstawowemu i ponadpodstawowemu. Z dużej liczby istniejących aktów prawnych i innych dokumentów S. Mauersberg i M. Walczak starannie wyselekcjonowali te, które wywarły zasadniczy wpływ na rozwój poszczególnych typów szkół. Przede wszystkim dotyczyło to instrukcji Ministerstwa Oświaty w sprawie organizacji kolejnych lat szkolnych na szczeblu przedszkolnym, podstawowym, ogólnie-

kształcącym, zawodowym w zakładach kształcenia i szkolnictwie specjalnym. Wśród tych dokumentów na najwyższą uwagę zasługują zamieszczone fragmenty *Instrukcji z dnia 4 maja 1948 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1948/49 w szkolnictwie ogólnokształcącym*. Dokument ten bowiem, mający w istocie znaczenie ustawy, zmienił na wiele lat ustrój szkolny w Polsce.

W rozdziale dotyczącym kwestii programów nauczania Autorzy w zasadzie skoncentrowali się na przedmiotach nauczania, będących w centrum zainteresowania PPR u progu ofensywy ideologicznej w oświacie: zagadnieniach życia współczesnego i nauce o Polsce i świecie współczesnym. Wybór programów nauczania właśnie owych przedmiotów jest umotywowany tym, że stanowiły one pierwszy etap, a zarazem wyraźną zapowiedź głębokiej ideologizacji całego procesu nauczania.

W kolejnych dwóch rozdziałach przedstawiono dokumenty z zakresu oświaty dorosłych oraz nauki i akademickich szkół wyższych. Ponadto pod koniec części drugiej S. Mauersberg i M. Walczak opublikowali dokumenty sporządzone przez partie i stronnictwa polityczne (PPR, PPS, PSL, SL, SD), a także przez związki młodzieżowe (ZHP, ZWM, OM TUR, ZMW RP „Wici”, AZWM „Życie”) oraz ZNP. Szczególne zainteresowanie wzbudzają listy czołowych przedstawicieli Kościoła katolickiego w Polsce do władz państwowych w sprawie nauki religii w szkołach oraz wychowania katolickiego dzieci i młodzieży.

Część druga recenzowanego zbioru aktów prawnych i dokumentów obejmuje lata 1949–1956 i ma układ treści częściowo zbliżony do poprzedniego (lata 1945–1948), co nadaje całej publikacji przejrzysty i usystematyzowany charakter. Autorzy zgromadzili w czternastu rozdziałach szczególnie wiele cennego materiału, dotyczącego widocznych rezultatów rozwoju polskiego szkolnictwa, jak również indoktrynacji uczniów i ideologizacji szkolnictwa. Tom ten otwiera rozdział obejmujący głównie akty prawne w sprawie utworzenia i działalności Centralnego Urzędu Szkolenia Zawodowego oraz wizytacji szkół przez inspektorów i wizytatorów szkolnych w okresie ideowo-programowej przebudowy szkolnictwa. Następne rozdziały przedstawiają ważniejsze zarządzenia, okólniki, instrukcje, komunikaty i inne dokumenty w sprawie pracy przedszkoli, szkół podstawowych, średnich ogólnokształcących, zawodowych, w zakresie kształcenia oraz dokształcania nauczycieli i wychowawczyń przedszkoli, szkół specjalnych, jak również zagadnienia oświaty dorosłych. Spośród tych kwestii dokonujący wyboru dokumentów słusznie poświęcili najwięcej uwagi podstawowym aktom prawnym, dotyczącym ogólnych zasad funkcjonowania całego szkolnictwa oraz działalności szkół nauczycielskich. Kluczową sprawą w pracy szkolnictwa w omawianym okresie była realizacja nowych programów nauczania i dostosowanie do nich podręczników oraz lektur szkolnych. S. Mauersberg i M. Walczak zwrócili na to zagadnienie szczególną

uwagę, prezentując wiele charakterystycznych pod względem zawartości treści instrukcji programowych i podręcznikowych. Szczególnie pouczający jest zamieszczony wybór lektur obowiązujących i uzupełniających dla dzieci i młodzieży, jak również wykazy książek koniecznych i pożądanych w bibliotekach szkolnych.

Sporo miejsca poświęcono problematyce działalności szkół wyższych. Twórcy publikacji z dużą znajomością rzeczy zaprezentowali akty prawne i inne dokumenty dotyczące zasadniczych i przełomowych wydarzeń w powojennych dziejach szkół wyższych i nauki, w tym związanych z Marcem '56 roku. Ukazali również istotne dokumenty, powstałe w kierowniczych ogniwach PZPR, a wśród nich uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 1951 roku w sprawie Pierwszego Kongresu Nauki Polskiej i Polskiej Akademii Nauk. W ostatnich trzech rozdziałach publikacji zostały przedstawione dokumenty źródłowe na temat działalności organizacji młodzieżowych w szkołach, warunków pracy nauczycieli, ruchu zawodowego, samokształcenia ideologicznego, szkolnictwa artystycznego, nauczania religii w szkole (a zwłaszcza memoriały Episkopatu w tej sprawie), komitetów rodzicielskich i opiekuńczych, opieki nad dzieckiem. Dzieło wieńczyą dwa dokumenty w sprawie więzienia dla młodocianych w Jaworznie.

Różnorodność zgromadzonych przez S. Mauersberga i M. Walczaka cennych źródeł w obydwu tomach niewątpliwie sprzyja lepszemu poznaniu przez Czytelnika rozmaitych aspektów powstawania zrębów powojennego szkolnictwa. Bogaty zbiór podstawowych aktów prawnych i dokumentów związanych ze szkolnictwem prezentuje rzetelny obraz polityki oświatowej w latach 1944–1956. Pokazuje trwałe osiągnięcia w rozwoju powojennego szkolnictwa, ale także daje możliwość poznania dokumentów świadczących o jego ideologizacji.

Współczesnemu badaczowi potrzebny jest zamieszczony w jednej pozycji wydawniczej, starannie i ze znanstwem wyselekcjonowany zbiór podstawowych aktów prawnych, który w pewnym sensie spełnia funkcję *vademecum* spraw szkolnych w latach 1944–1956. Stanowi zarazem niezastąpiony przewodnik po prawie dotyczącym oświaty, ukazując w sposób przejrzysty główne procesy zachodzące w polskim szkolnictwie. Wypełnia istniejącą dotychczas dotkliwą lukę w polskiej historiografii. Szkoda tylko, że recenzowana publikacja została wydana w niewielkim nakładzie i z tego względu jest niedostępna w małych placówkach na poziomie szkoły wyższej i w wielu bibliotekach pedagogicznych. W tej sytuacji wznowienie, a następnie zaopatrzenie w nią mniejszych uczelni, prowadzących kierunki pedagogiczne, oraz bibliotek przeznaczonych dla środowisk oświatowych jest niezbędne.

Witold Chmielewski